

Предраг Пузовић

Универзитет у Београду
Православни богословски факултет
Београд
ppuzovic@bfspc.bg.ac.rs

УДК: 271.2-9:94(497.11)“1914/1918”

ПРИМЉЕНО: 03. 09. 2015.

ОДОБРЕНО: 10. 09. 2015.

Страдање свештеника током Првог светског рата на подручју Цетињске, Пећске и Никшићке епархије

Сажетак: У раду су укратко изнети подаци о страдалим свештеницима током Првог светског рата на територијама епархија: Цетињске, Пећске и Никшићке. Податке саопштавамо на основу сачуваних извештаја у Архиву Светог архијерејског синода.

Кључне речи: Први светски рат, Аустро-Угарска, интернација, свештеници, логори.

На тражење Светог архијерејског синода бр. 3265/зап. 1143 од 18/5. априла 1940. године митрополија Црногорско-Приморска прикупила је тринаест извештаја о страдању свештеника током Првог светског рата и проследила их Светом архијерејском синоду. Извештаје су писали преживели свештеници, а за оне који су убијени или умрли после злостављања током рата писали су њихови сродници или они који су били сведоци њиховог страдања. Извештаји су прослеђени онако како су примљени јер у митрополији није било могућности да се подаци контролишу. Према овим извештајима, шест свештеника је преживело злостављање, један је умро у затвору и један од последица мучења ускоро по изласку из затвора, тројица су убијена а два стрељана. О свим страдалим свештеницима нису прикупљени подаци што закључујемо поредећи ове извештаје са дописом Цетињске конзисторије Министарству вјера краљевине Срба, Хрвата и Словенаца бр. 1175. А. 1918–1143, 17. XII 1918. године, где је дат списак за све три епархије погинулих свештеника, интернираних и оних који су емигрирали да би избегли опасност.

Према овим извештајима убијени су свештеници: Крсто Р. Радуловић, свештеник из Комана, Нешо М. Јоксимовић, свештеник у Стожеру и јеромонах Вићентије Грбовић, старшина манастира Добриловина.

Свештеник Крсто Р. Радуловић службовао је у свом родном месту Команима више од 25 година. Истовремено је вршио дужност свештеника и учитеља у основној школи у својој парохији. Од својих парохијана поштован је као добар свештеник и успешан учитељ. Поред бриге за храмове у својој парохији улагао је велики труд око подизања школе у Команима. Као такав изабран је за народног посланика – народне скупштине у Подгорици и дао је свој допринос за народно уједињење. Његови противници су га

мрзели и гледали су на сваки начин да га убију. Ноћу 6. августа 1919. године убијен је у близини своје куће. Пао је као жртва за народно уједињење у 50 години свога живота.¹

Свештеник Нешо М. Јоксимовић. Податке о свештенику Неши Јоксимовићу доставио је свештеник Томо Лилић. Нешо Јоксимовић рођен је у Павином Пољу 15. новембра 1868. године у свештеничкој породици. У призренску Богословију уписао се 1887. године и завршио је са одличним успехом. Године 1893. постављен је за учитеља у Горицама (срез Ђелополски). Добивши дозволу од турских власти почео је да гради школу. При завршетку школе Турци су је запалили, тако да је морао да ради са ученицима у својој кући. Свакодневна ометања онемогућили су даљи рад школе. Пошто је учитељу претила опасност по живот тајно је прешао у село Стожер и обавестио је о свему црногорску владу. Од црногорске владе добио је наређење да тражи од турских власти одобрење за отварање школе у Стожеру. Добивши одобрење од турских власти радио је овде као учитељ до 1905. године. Те године је избила буна против Турака на чијем челу је био Нешо Јоксимовић. Побуњенике су помагале црногорске чете војника, али су под притиском надмоћнијег непријатеља морали да се повуку у Црну Гору. На интервенцију црногорске владе образована је комисија за превазилажење новонастале ситуације. Турци су дали амнестију свима који су се одметнули у шуму и дозволили им да се врате. Међутим, Неша Јоксимовића као вођу устанка са још 14 угледних Срба Турци су ухапсили. Као политички кривац Нешо је у Сјеници осуђен на 101 годину робије. Трпећи муке и злостављање у затвору успева тајно да о томе обавести српског конзула у Приштини. После конзулове интервенције да се човечије поступа са затвореницима турске власти су из освете испребијале Неша наневши му тешке повреде на левом уху. Иако су га издвојили у посебну ћелију где су га мучили и злостављали нашао је могућност да шаље чланке за лист *Vapgar* у којима је описивао зверства турских власти. У Сјеници у затвору остао је до 1908. године када је ступањем на снагу Устава у Турској помилован и пуштен кући. На подстрек црногорских власти поново отвара школу у Стожеру. После смрти свога оца свештеника Мирка 1910. године рукоположен је у чин свештеника и постављен је за стожерског пароха, где је остао до смрти. Године 1911. узео је учешћа у избору Гаврила Дожића за митрополита Рашко-Призренског. Враћајући се после избора са Косова у путу је од Турака рањен. Пошто се опоравио од рањавања продужио је свештенички и национални рад. У Балканским и Првом светском рату учествује као бригадни свештеник. После окупације од Аустро-Угарске остао је у својој парохији штитећи своје парохијане од турских зликоваца. Турски зликовци су решили да га убију. Заједно са Аустријанцима прво су га опљачкали

¹ М. Бр. 5176. А. 1940.

па су му онда одузели живот 28. фебруара 1916. године на најгрознији начин, на кућном прагу пред његовом породицом. Породица га је сахранила у гробљу у селу Крстачама.

Јеромонах Вићентије Грбовић. Податке о јеромонаху Вићентију Грбовићу, старешини манастира Добриловине, доставио је јеромонах Висарион Вулићевић. Јеромонах Вићентије рођен је у једном селу близу Дурмитора. За старешину манастира постављен је 1909. године. Јеромонах Висарион пише за Вићентија да је био велики јунак и да је посећивао фронт на Дрини када су Црногорци ратовали са Аустријом. Када су аустријски војници скидали звона са манастира о. Вићентије је пуцао на њих. Године 1916. венчао је комиту Бошка Бојовића са Јеленом Шаулић и тиме је себе изложио великим опасностима. Две године касније у манастиру је заноћио аустријски инжењеријски капетан, православне вере, који је требало да извиди може ли се изградити пут од Колашина преко Сињајевине до Шавника. Инжењера су недалеко од манастира убиле комите. Неки сељаци су лажно сведочили код аустријских власти да су за смрт аустријског капетана криви о. Вићентије и сељак Јеврем Попадић. Аустријски војници су ухапсили о. Вићентија и Јеврема Попадића. После мучења повели су их с намером да их убију. Пошто су им биле везане руке о. Вићентије је затражио да им руке одвежу, што су војници и учинили. На знак о. Вићентија Јеврем је побегао а о. Вићентија су војници изрешетали мецима. Одсекли су му три прста са десне руке а у уста му ставили цигарету и тако га оставили. Било је то на Крстовдан 14. септембра 1918. године. Сељаци су га сахранили поред манастира Добриловине.²

Стрељани су свештеници Перко Поповић и Лазар Ј. Цвијетић.

Свештеник Перко Поповић рођен је у Пећарској 29. јуна 1872. године у свештеничкој породици. Основну школу почео је у Бијелом Пољу а довршио је у Пљевљима. После основне школе био је манастирски ђак у манастирима Свете Тројице код Пљеваља и Милешеви. Потом одлази у Призрен, где је 1900. године завршио Богословско-учитељску школу. Постављен је за учитеља у Пећарској. Пошто овде није било школе, почео је у једној приватној кући. Две године није примао плату јер школа није била регистрована. Уз помоћ свога оца свештеника Василија и братучеда свештеника Антонија саградио је школу. То је била прва и једина школа у то време у том крају. Рукоположен је у чин свештеника 1905. године истовремено и даље вршећи учитељску дужност. Успоставио је везу са повереницима из Србије и тиме је навукао мржњу својих непријатеља. Често му је постављана заседа а више пута су му нападали на кућу. Неким чудом остајао је жив. Склањајући се испред непријатеља 1912. године неколико недеља је са породицом провео у шуми. Када је почео Први светски рат, окупаторске власти су

² Архив Синода, Ф, IX, 1941.

га затвориле. Три недеље дана провео је у једној штали у оковима, мучен на разне начине. Стрељан је трећег дана Божића 1915. године код Бијелог Поља. После неколико месеци тело му је пренесено и сахрањено код цркве Светог Николе у Бијелом Пољу.³

Свештеник Лазар Ј. Цвијетћ рођен је у Пљевљима 7. априла 1858. године, где је завршио основну школу. После паузе од неколико година пошао је да се упише у цетињску Богословију. Како су тада почели ослободилачки ратови 1876. године отишао је у добровољце. После рата неколико година провео је у Плевљима, затим са породицом одлази у Косовску Митровицу, где је остао седам година. Одавде одлази у Скопље, где развија жив национални рад, нарочито од када је постављен за учитеља у селу Бардовцима код Скопља. Године 1894. премештен је у село Стајовце (прешевски срез), а 10. октобра 1897. године у Мељак (срез пљеваљски). Од 17. фебруара 1899. године ради као учитељ у селу Сељанима код Пријепоља, на којој дужности је 1900. године пензионисан. У чин свештеника је рукоположен 1906. године. Једно време проводи у манастиру Девич на Косову. Године 1907. премештен је на парохију бистричку (срез бјелопољски), где је остао до 21. децембра 1915. године. Током Првог светског рата аустријски војници су седам дана и ноћи држали о. Лазара под стражом у једној напуштеној кући, по јакој зими без огрева, излагали га разним мукама. Забележено је да су га између осталог тукли мокрим конопцем по голом телу. Када је исцрпљен осуђен је на смрт стрељањем као национални радник и политички непоуздан. Стрељан је у зору 21. децембра 1915. године у Ђуковцу близу Бијелог Поља. Аустријанци су тело овог мученика сахранили у турском гробљу, где је почивало до Благовјести 1916. године, када је пренето код цркве у Бијелом Пољу.⁴

Јеромонах Мојсије Поповић, сабрат манастира Добриловине умро је у затвору, а прота Томо Кажих, свештеник и народни посланик, умро је после великог страдања. Податке о **јеромонаху Мојсију Поповићу** доставио је јеромонах Висарион Вулићевић, привремени старшина манастира Добриловине. По њему јеромонах Мојсије родио се у једном селу близу Шавника. У манастир Добриловину дошао је 1916. године. За њега каже да је говорио: немачки, мађарски, италијански и француски. Пазио је манастирску имовину, што није одговарало сељацима па су га оптужили окупаторским властима да има велика складишта оружја, да помаже комите и да буни сељаке наговарајући их да се одмећу у шуму. Пет сељака су се криво заклели након чега су га аустријске власти ухапсиле и мучиле. Спроведен је у подгорички централни затвор, где су наставили мучење. Умро је јула 1918. године у затвору у Подгорици. Не зна се где је сахрањен.⁵

³ Српска православна парохија пећарско-подвршка, бр. 133, 8/26. VI 1940; АС, Ф, IX, 1941.

⁴ АС, Ф, IX, 1941.

⁵ Српска православни манастир Добриловина К Бр. 160, 22/9, VI 1940; АС, бр. 4395, VI 1940; АС, Ф, IX, 1941.

Свештеник Томо Кажих рођен је 1871. године у Градцу (љешанска нахија). Рукоположен је у чин свештеника 1897. године и постављен на градачку парохију. Дуго година је поред свештеничке дужности радио и као учитељ у градачкој основној школи. Два пута је биран за народног посланика љешанске капетаније. Окупацију је дочекао на својој парохији. Након пола године од окупације свештеника Кажиха и учитеља Николу Мартиновића узели су у таоце. Свештеник Кажих успе да се искраде жандармима а они узму у таоце његовог сина, који је на интервенцију митрополита Митрофана ослобођен. Након извесног времена окупаторске власти затворе на Цетињу свештеника Кажиха, капетана Пера Ускоковића и учитеља Алексу Вукчевића. После краћег времена капетана Ускоковића и учитеља Вукчевића окупаторске власти ослободе, а свештеника Кажиха и даље задрже у затвору. Након 50 дана тешког тамновања свештеника Кажиха извели су пред војни суд. Оптужен је да је говорио о скорој победи Русије, поразу Аустрије и Немачке и скором ослобођењу Срба. Осуђен је на смрт. На интервенцију митрополита Митрофана извршење смртне пресуде је одложено и свештеник Кажих је враћен у затвор. Након душевног и телесног мучења саопштено му је да је помилован и пуштен кући. Међутим, и даље га нису остављали на миру. На Цвети 1918. године после Литургије, коју је служио у селу Буроњима, ухапсили су га аустријски жандарми и одвели га у жандармеријску станицу. Саопштили су му да ће бити стрељан и одредили су место стрљања. На интервенцију капетана Ускоковића пуштен је на слободу. Измрцварен и измучен умро је 25. априла 1918. године. Краљевина Југославија се одужила његовој породици. Његова супруга Госпава добила је сталну месечну помоћ а деца стипендије до краја школовања.⁶

У извештајима има података и о свештеницима који су преживели мучења, затворе и интернирање. Наставник Саво Миковић пише да је аустријска војска 1/14. јануара 1916. године запосела Петровац а дан раније општину Св. Стефан. Интернирање са подручја општине Св. Стефан извршено је

Свештеник Томо Кажих

⁶ Православно архијерејско намесништво подгоричко, бр. 655, 3. VIII/21. VII 1940; АС, Ф, IX, 1941.

4/17. јануара 1916. године а са општине Петровац дан касније. Интернирани су провели неколико дана у Игалу, а касније су спроведени у затвор у Шпањоли (тврђави) и Котор. Они за које се утврдило да су мање опасни били су у притвору, а они који су били опаснији и против којих су постојала сведочења били су у затвору. У притвору су били свештеници: прота Марко Зеџ, свештеник Душан Давидовић и јеромонах Амросије Рађеновић. У затвору су били свештеници: Филип Микијељ, Лазар Радонић и Илија Поповић.

Злостављање и интернирање преживели су свештеници: Јован Вујановић, Петар Вуковић, Антоније С. Поповић, Кирило П. Балшић, Шпиро Радичевић и Божо Вујошевић.

Протојереј Јован Вујановић, парох улцињски. Проту су окупаторске власти интернирале јуна 1916. године у Болдогасон (Мађарска). Његова кривица је била што је пред главним командантом у присуству грађана рекао: „Ко год даје зајам Аустроугарској монархији, то није човјек, нити је Србин“. Из интернације је враћен марта 1917. године на интервенцију митрополита Митрофана. Наставио је парохијску службу у Улцињу до смрти 11/24. фебруара 1923. године.⁷

Протојереј Божо Вујошевић из Куча интерниран је од аустријских власти 10. јануара 1917. године у логор „Вуксан Лекић“. Оптужен је да је у вези са црногорским комитама. У логору је злостављан. Забележено је да је од њега тражено да изврши опело над једним покојником. Он је одбио јер није имао епитрахиља, крста и тербника. Прећено му је смрћу али је он остао доследан. Вероватно би био убијен да га није заштитио свештеник Петар Вуковић из Комана рекавши да није душевно здрав и да ништа не зна и да ће он то одмах извршити. Опело је извршио свештеник Вуковић а прота Вујошевић добио је неколико удараца кундаком од пушке у ребра. На интервенцију митрополита Митрофана и на молбу 23 свештеника и учитеља среза подгоричког прота Вујошевић је пуштен кући 12. јуна 1917. године под условом да се не сме удаљавати од куће.⁸

Свештеник Шпиро Радичевић, парох бериславачко-бјелопољски, ухапшен је 5. маја 1916. године. Интерниран је у логор Болдогасон (Мађарска). На интервенцију митрополита Митрофана ослобођен је крајем 1917. године. И по повратку окупаторске власти нису га остављале на миру. Трпео је шиканирања све до ослобођења.⁹

Протојереј Антоније С. Поповић, парох пећарко-подвршки. Рођен је у Пећарској 14. марта 1873. године. Духовно образовање добио је у манастирима Свете Тројици код Пљеваља и у Милешеви. У чин свештеника

⁷ Српска православна парохија улцињска, бр. 198, 6. VII/23. VI 1940; АС, Ф, IX, 1941.

⁸ Српска православна парохија ораховска, бр. 161, 29/16. VI 1940; АС, Ф, IX, 1941.

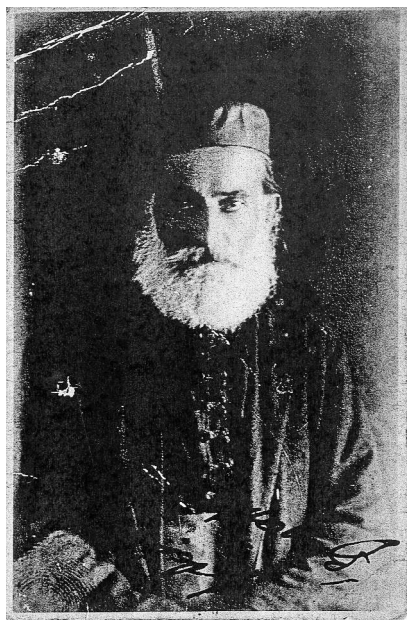
⁹ Српска православна парохија бериславачко-бјелопољска, бр. 95, 28/15. VI 1940; АС, Ф, IX, 1941.

рукоположен је 1903. године. Службовао је на парохијама вишњевској и пећарско-подвршкој. На последњој је пензионисан 1933. године. Током рата окупаторске власти су га затвориле три месеца. У затвору је злостављан и мучен. Умро је 28/15. јануара 1939. године.¹⁰

Свештеник Кирило П. Балшић, парох азанско-ивањски. Рођен је у Подврху 12. марта 1883. године. Духовно образовање стекао је у манастиру Свете Тројице код Пљеваља. У чин свештеника рукоположен је 15. октобра 1906. године и постављен је за капелана у Пљевљима. Службовао је на парохијама у Бијелом Пољу и Ивању. Пензионисан је 1935. године као парох азанско-ивањски. Као свештеник истицао се пастирским и националним радом. Учествовао је у Балканским ратовима. У Првом светском рату био је батаљонски свештеник. Окупаторске власти су га у Пећи осудиле на смрт. Пошто се спасао на чудан начин интерниран је у Болдогасоњ (Мађарска), где је остао две године. По повратку кући оронулог здравља стално је побољевао. Умро је 31/18. октобра 1938. године.¹¹

Протојереј Петар Вуковић, Рођен је 28. фебруара 1860. године у Бандићима, општина Комани, срез даниловградски. Основну школу завршио је у Команима 1880, а Богословију на Цетињу 1885. године. У чин свештеника рукоположен је 2. јануара 1886. године и постављен за пароха команске парохије. Пензионисан је 1. марта 1932. године. У чин протојереја произведен је 6. септембра 1938. године. Као војни свештеник учествовао је у Балканским и Првом светском рату. Од одликовања имао је: две ратне споменице, сребрену и златну медаљу за ревноност и Данилов крст IV степена.

Окупација Црне Горе затекла га је на команској парохији. Као Србин истицао се националним и патриотским радом због чега је од окупаторских власти опомињан. Кад му је син Бошко отишао у комите, окупаторске власти су га прогониле и претиле му смртном казном. Ухапшен је 1. фебруара 1918. године и стављен у гвоздене ланце. Спроведен је преко Даниловграда и Подгорице у

Протојереј Петар Вуковић

¹⁰ АС, Ф, IX, 1941.

¹¹ Михаило И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд, 1933, 154; АС, Ф, IX, 1941.

Тузи у логор „Вуксан Лекић“, где је остао до ослобођења. Уз пут је певао „Ој, Србијо мајко мила, ти ћеш бити пета сила“. Због ове песме је посебно злостављан. У логору је опојао све преминуле. Бројао је до 179 а онда је престао да броји.¹²

Према поменутом допису Конзисторије Цетињске од 17. децембра 1918. године, који је потписао митрополит Црне Горе, Брда и Приморја Митрофан, погинуло је у Цетињској, Никшићкој и Пећкој епархији девет свештеника, умрло 27 а интернирано 41. У **Цетињској епархији** погинуо је свештеник Петар Јовановић. У **Никшићкој епархији** је погинуло шест свештеника: Богдан Лалевић, Андријевица; Милета Стојановић, Пипери; Лазар Дедеић, Шаранци; Милован Поповић, Драговољићи; Обрен Радуновић, Баре Краљске и јеромонах Викентије Грбовић, Добриловина. У **Пећкој епархији** погинула су два свештеника: Лазар Цвијетић, Бијело Поље, и Нешо Јоксимовић, Пренђани.

У **Цетињској епархији** умрло је десет свештеника: Шпиро Глиговић, Бањани; Петар Мијановић, Цуце; Јован Вукотић, Трепча; Стево Стијеповић, Дујева; Томо Кажих, Градац; Михаил Поповић, Зета; Лука Ивовић, Сеоца; Саво Клисић, Лимјани; Стево Кнежевић, Врањина, и Ђуро Кнежевић, Грађани. У **Никшићкој епархији** умрло је 15 свештеника: Михаило Ђуровић, Шавник; Саво Поповић, Велика; Радован Павићевић, Бјелопавлићи; Благоје Вукотић, Никшић; јеромонах Мојсије Поповић, Добриловина; јеромонах Данило Ладовић, Краља; јеромонах Силвестар Шарановић, Острог; Лука Ђуровић, Шавник; Јован Головић, Шавник; Марко Поповић, Слатина; Крсто Томовић, Веруша; Димитрије Павићевић, Кучи; Тодор Јокановић, Пива; Новица Поповић, Пипери; Новица Симић, Колашин. У **Пећкој епархији** умрла су два свештеника: Максим Поповић, Беране и Никола Поповић, Беране.

Из **Цетињске епархије** интернирано је 11 свештеника: Павле Рајковић, Косијери; Симо Мартиновић, Бајице; Јован Јоветић, Ђеклићи; Ђуро Ковачевић, Грахово; јеромонах Платон Ивезић, Косијерево; Илија Мијушковић, Богетићи; Петар Вуковић, Комани; Крсто Поповић, Подгорица; Шпиро Радичевић, Зета; Петар Хајдуковић, Стари Бар; Јован Вујановић, Улцињ.

Из **Никшићке епархије** интернирано је 12 свештеника: Милан Милановић, Никшић; Косто Љешевић, Никшић; Мирчета Головић, Никшић; Јован Жугић, Никшић; Захарије Чејовић, Кучи; Велимир Протић, Андријевица; Марко Требјешанин, Ускоци; Нико Мартиновић, Брезовик; Крсто Вукотић, Пипери; Станко Обрадовић, Тепца, Петар Шаулић, Жабљак, и Божо Вујошевић, Кучи.

Из **Пећке епархије** интернирано је 18 свештеника: Благоје Ристић, Пећ; Видак Мићовић, Пећ; Јован Ђесаревић, Ђаковица; Никола Веселиновић,

¹² АС, Ф, IX, 1941.

текст на полеђини слике:

- „Горњи ред – Слика: 1. Крсто Вукотић 2. Шпиро Радичевић
3. Нико Мартиновић 4. Станко Обрадовић 5. Петар Хајдуковић.
Доњи ред: 1. Ристо Недић 2. непознат 3. Петар Мијановић“

Рожај; јеромонах Теофил, Исток; Саво Вукојичић, Пљевља; Слободан Шиљак, Пљевља; Ристо Недић, Пљевља; Перо Радовић, Пљевља; Ђирило Босић, Пљевља; Игњат Шиљак, Пљевља; јеромонах Дионисије Рабреновић, Довоља; протосинђел Прокопије Вековић, Беране; Јован Поповић, Беране; Никола Поповић, Беране; Радивоје Божовић, Беране; Михаило Новичић, Беране и Ђорђе Шекуларац, Гусиње.¹³

Резиме: У раду су дати кратки биографски подаци пострадалих свештеника током Првог светског рата у епархијама: Цетињској, Никшићкој и Пећкој. Кратке биографије су написане на основу извештаја који се чувају у Архиву Светог архијерејског синода. Таквих извештаја има тринаест. Према тим извештајима један свештеник је умро у затвору, један од последица мучења у затвору, тројица су убијена а два стрељана. Злостављања и мучења су преживели шесторица свештеника. Овим извештајима нису обухваћени сви страдали свештеници. Према допису Конзисторије Цетињске Министарству вјера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца од 17. децембра 1918. године у све три епархије погинуло је девет свештеника, умрло 27 а интернирано 41.

¹³ Конзисторија Цетињска, бр.1175. А. 1918–1143, 17. децембар 1918.

Извори

Архив Светог архијерејског синода АС, Ф, IX, 1941.

Литература

Михаило И. Поповић, *Историјска улога Српске цркве у чувању народности и стварању државе*, Београд, 1933.

The suffering of the priests during the First World War in the area of Eparchy of Cetinje, Peć and Nikšić

Summary: This study briefly presents data on the killed priests during World War I in territories of Dioceses: Cetinje, Peć and Nikšić. The data we report are based on survived documents in the Archives of the Holy Synod.

Keywords: World War I, Austro-Hungarian Empire, internment, priests, concentration camps.